

Cesty tam a zase zpátky. Kolárova novela *Libuše v Americe* a její hodnotová orientace

Václav Vaněk

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Ústav české literatury a komparatistiky
vaclav.vanek@ff.cuni.cz

SYNOPSIS

The Way There and Back Again: Kolár's Short Story *Libuše in America* and the Orientation of Its Values

This study aims to give a new perspective on Josef Jiří Kolár's short story *Libuše in America* (German 1842, Czech 1854), long considered by critics and literary historians as a kind of popular adventure story without ideological or aesthetic ambitions. The study first examines Kolár's prose in the context of a contemporary domestic historical short story that takes liberties with its historical source material. In *Libuše in America*, however, such liberties are exaggerated to the point of founding an alternate parallel history in opposition to the tragic nature of actual historical events. The next part of the study uses specific examples to show how the effect of this discrepancy between the fantasy and the real world is intensified by the original use of compositional, lexical, grammatical and poetic means (i.e. plot parallels, 'inappropriate' relationships between characters, linguistic exclusivity and expressiveness, contrasting poetics, and vulgarity). The final section shows the mutual reflection of an idealized Czech society in America and the real situation in Bohemia as a manifestation of romantic irony and product of the author's bitter reflections on the decline of the Czech world.

KLÍČOVÁ SLOVA / KEYWORDS

Historický román; romantická ironie; Josef Jiří Kolár; utopie; emigrace / historical novel; romantic irony; Josef Jiří Kolár; utopia; emigration.

DOI

<https://doi.org/10.14712/23366680.2020.2.4>

V květnu 1895 F. X. Šalda u příležitosti cyklu her uvedeného v Národním divadle kriticky zhodnotil dramatické dílo nestora českého divadla, spisovatele a herce Josefa Jiřího Kolára (1812–1896), a příkře odmítl jeho romanticky „geniálnickou“ stylizovanost: „Z pardálí dekorace vyklubal se zcela průměrný a pracovitý literát [...], nezávadný šosák mravní i umělecký“ (Šalda 1950 [1895], s. 175). Svou ikonoklastickou recenzí otevřel cestu dalším odsudkům Kolárových her, básní i próz, mezi nimiž vynikla rozsáhlá Kamperova studie *Josef Jiří Kolár*, otiskovaná na pokračování v *Obzoru literárním a uměleckém* (1901–1902), a stať Jaroslava Vlčka *První práce novelistické J. J. Kolára* ve dvou číslech časopisu *Zvon* (1905); obě tedy vznikly až několik let po spi-

sovatelově smrti. Výhrady jejich autorů lze soustředit do několika oblastí, kterých využijeme jako východisek pro charakteristiku Kolárovy novely *Libuše v Americe*.

1.

Kamper i Vlček vnímají Kolára především jako tvůrce historických dramát a próz a v tomto kontextu důrazně odmítají vágnost jeho pojmání historické skutečnosti: „Zachází s historickými fakty nesmírně libovolně, překrucuje a upravuje si po svém i dějinné události všeobecně známé,“ píše např. Kamper (1902, s. 69) a svou žalobu dosvědčuje řadou důkazů.¹ Historické lapsy by bylo možné nalézt již v novele *Libuše v Americe* (německy 1842, česky 1854), spisovatelově první větší prozaické práci, jedná se však o nepřesnosti různého typu a řádu. Když např. Kolár v závěrečné větě prózy píše, že její poslední žijící protagonista černoch Pitok zemřel „roku 1822 na ostrově haitickém [...] v ten samý rok a den, kdy umřel Napoleon“ (Kolár 1854, s. 86), zřejmě se prostě jen o rok mylí (Napoleon zemřel již roku 1821). Jiného rázu je už ale pochybení v rozhovoru mezi Pitokem a indiánem Mladým šípem. Když se mladý válečník zdráhá uvěřit zprávě o smrti svého nadzemsky mocného otce, připomíná mu Pitok legendárního náčelníka Omahů Uašinggohsahbu (Washington Sahba, Blackbird),² který „byl také velký bojovník, a přec jest pohřben pod velkým pahrbkem na pobřeží zelené vody“ (tamtéž, s. 56). Děj Kolárovy novely se přitom odehrává v jarních měsících roku 1791 — ale reálný Washington Sabha byl zabit až roku 1800. A konečně jsou tu fakta, jež prózu jako historické vyprávění již úplně diskvalifikují. Otcem hlavní hrdinky Libuše je český emigrant a milionář Henry Klen, matkou Klara Arnoldová, sestra známého generála z doby americké války za nezávislost Benedicta Arnolda (1741–1801), která podle novely zemřela při Libušině porodu. Skutečný Arnold však měl tři sestry, z nichž dvě umřely ještě v dětství (ve věku osmi a pěti let) a dospělosti se dožila pouze nejstarší (1742–1803); ta se ale jmenovala Hannah a nikdy se neprovdala.

Takových příkladů by bylo možno snést více, ale i uvedené postačují, aby zpochybnily příslušnost Kolárova textu k žánru historické beletrie (byť bychom v souladu

-
- 1 Kamperova kritika byla vedena z pozic uměleckého realismu (srov. „realisté [...] se soustředili na poznávací složku umění. Důraz kladli na historický detail“ /Řezníková 2004, s. 88/), posuzoval tedy Kolárovu tvorbu měřítky historické prózy své doby a zcela pominul skutečnost, že ve starší obrozenské literatuře byla hranice mezi historickým a fantastickým vyprávěním permeabilní, resp. teprve se postupně utvářela a ustalovala. To Šalda daleko adekvátněji spisovateli vytýkal absenci „ovzduší historického, lokální barvy, v čem se tak dobře znali romantikové“ (Šalda 1950 [1895], s. 176).
  - 2 Znalosti amerických reálií Kolár zjevně čerpal z německojazyčných zdrojů. V tomto případě lze předpokládat, že jeho pramenem byl cestopis amerického spisovatele Washingtona Irvinga (1783–1859) *Astoria* (1836), jehož německé vydání vyšlo v rámci Irvingových spisů roku 1837 ve Frankfurtu nad Mohanem (*Sämtliche Werke*, sv. 57–65). Irving, kterého jako vzor historického spisovatele připomenul již Klicpera v předmluvě k *Točnicku* (1828) a jehož povídky byly překládány do češtiny už ve třicátých letech, prezentoval Washington Sahbu jako romantického hrdinu a barvitě popsal i mohylu navršenou na břehu Missouri nad jeho tělem (náčelník se nechal pohřbít vsedě na stojícím koni).

se slovníkovou definicí uvažovali o jejím „projekčním“, nikoli „mimetickém“ typu; i ten totiž „konstruuje modely žití, které existovaly před aktem psaní a jsou nějak doloženy“ — srov. Mocná — Peterka a kol. 2004, s. 239 a 240). Částečné východisko nabízí Tomáš Kubíček, který napětí mezi faktuálním a fikčním diskurzem analyzoval ve studii *Sémiotika žánru historické fikce*. Podle jeho definice si historická beletrie „nenárokují historickou věrohodnost, pouze fikční“; jejím cílem totiž není podat (v jakémkoli smyslu) „pravdivý“ obraz dějin, ale umožnit čtenářům historii „zakusit“ (Kubíček 2011, s. 668). Definujícím atributem historické prózy potom není časová distance od popisovaných událostí nebo verifikovatelnost zobrazovaných skutečností, ale „existence dvou různých podob kulturní encyklopedie“ v rámci jednoho textu; ta již svou přítomností vnáší do procesu čtení kategorií „historického času“ (tamtéž, s. 671). Z druhé strany potom Kubíček ohrazuje historickou beletrii před příslušností k fantastické literatuře rámcem „fyzicky možného světa“ (tamtéž, s. 673); to je ale právě hranice, která by (nejen ve vztahu ke Kolárově novele) vyžadovala další zpřesnění. Bez něho by totiž bylo možné o *Libuši v Americe* uvažovat např. i jako o dílu příslušejícím do oblasti historické fantasy.³ Tak či onak tu ale napětí mezi množstvím prezentovaných historických skutečností a jejich jen podmíněnou kredibilitou spoluplytváří základní situaci podvojně, dichotomicky rozeklané a čtenářsky nejisté románové skutečnosti.

2.

Charakteristiky jazyka a stylu Kolárových próz se ve výše zmíněných kritických státech rovněž příliš nelišily. Podle Kampera patřily Kolárovy práce „k nejbizarnějším, jež kdy v českém jazyku byly napsány“ (Kamper 1902, s. 295), přičemž obsáhle charakterizuje jejich „pitvornou fantastiku“ (tamtéž, s. 299). Vlček pak jeho soud slovy o kupení výstředností, o „fantasmagorické hře“ a „barokním a pitvorném slohu“ (Vlček 1906, s. 78) jenom umocnil. Šalda psal sice uměření o „masopustní náladě

³ Tímto způsobem přemýšlel o Kolárových prózách již Karel Sabina: „Obrazivost si tu pohrává s historií a filozofií způsobem zcela osobním, ale v umění oprávněným. [...] Přátí si při něm větší objektivnosti bylo by klásti svévolnou míru na uměleckou svobodu. Má každý svůj způsob a žádati jest toliko, aby každý v tomto svém způsobu byl dovedný“ (Sabina 1864, s. 361). Tento Sabinův apel reflektuje nápadnou proměnu vyprávění o minulosti: zatímco starší historické příběhy se leckdy vyžívaly ve fantazijních obrazech, jež však vesměs sledovaly jen ilustrativní záměr (srov. např. J. J. Marek: *Čechové v Prusích*, 1833), uprostřed 19. století vzrůstá nárok na historickou verifikovatelnost vyprávěného příběhu. Sabina oproti tomu hájí možnost využití fantazie, pokud je inherentní součástí zobrazovaného světa.

Současná teorie nahlíží problém především z perspektivy terminologické: Doležel pro narativy, které se odchylují od známých historických skutečností, užívá termínu „protifaktová fikce“; ta podle něj může sahát od dílčích epizod až po konstrukci celých „protifaktových světů“ (Doležel 2008, s. 112–126). Cohnová připomíná, že tyto alternativní verze dějin mohou být motivovány buď esteticky, nebo ideologicky, a navrhuje používat termínu historický román pouze v rámci relativního tematického rozlišování (Cohnová 2009 [1999], s. 195–198).

umělecké nekázně“ (Šalda 1950 [1895], s. 176), ale nebyl vlastně s ostatními v rozporu. Kamper také po řadě charakterizoval většinu Kolárových próz, přičemž nejprůkřejšího odsudku se dostalo právě *Libuši v Americe*: „U prací takového rázu, jako jest nechtutná povídka Libuše v Americe, táže se čtenář bezděčně, myslil-li autor práci svoji vážně, či šlo-li mu jen o mystifikaci — arci ne právě duchaplnou. Stěží najde se někde tolik nemožností, nevkusů a bizarností nahromaděno jako v této novele“ (Kamper 1902, s. 295). Podobně o *Libuši* soudil i Vlček: „Vládne v ní komicko-satirická grimasa, při níž čtenář neví, kde vážné se končí a směšné začíná“ (Vlček 1906, s. 54). Oba tedy oprávněně zdůraznili pozici čtenáře, který je ve vztahu ke Kolárem stvořenému fikčnímu světu soustavně maten a znejistován a neustále nucen přehodnocovat své postoje.⁴ Tento permanentní apel přitom probíhá paralelně na různých úrovních textu. Primárně již na úrovni lexika.

Stále znovu se totiž opakuje konstelace, kdy jsou slohově jednotný popis nebo vyprávění náhle narušeny výrazem z jiné stylové vrstvy. Nejčastější jsou případy poeticky vznešeného líčení, které je zneváženo užitím dysfemismu, vulgarismu nebo prostě slova nepoetického. Srov. např. Klenovo dojemné loučení s Čechami: „Když odcházel z vlasti, klesl u posledního mezníku drahé své otčiny k zemi, políbil ušlapanou stezičku, vzal kus hrudy ze země, položil ji na velké srdce a šel do Ameriky. Mimoto seděla v Klenově *kotrbě* ještě jiná stálá myšlenka“ (Kolár 1854, s. 11). Stylově jednotný řetěz slov „vlast“ — „klesl“ — „drahá otčina“ — „políbil“ — „srdce“ je tedy náhle narušen nepřipadným „kotrba“, které již Jungmann definuje jako „hlava (s příhanou), palice“, tedy jako výraz hanlivý nebo posměšný.⁵ Zvláště často bývají tímto způsobem (tj. významově správně, ale stylově nepřiměřeně) užitá slovesa — srov. např. půvabné Klenovo vyprávění dceři o českých dějinách, které je uvozeno větou „mnoho jí do uší *nahučel* o české vlasti“ (tamtéž, s. 24), náčelníkovu patetickou přísahu „krev volá o krev a já smrt svého otce *pokropím* veškerou krví [bělochů]“ (tamtéž, s. 57) nebo vrcholnou scénu, kdy se zoufalá Milada marně pokouší zachránit život: „Milada v poděšení před ním utíkala, Pitok v roznícené žádostivosti za ní — *honili se* po kruhovitém chodníku“ (tamtéž, s. 82); užití sloveso evokuje spíše dětskou hru.

Již na této rovině je patrná základní intence Kolárova textu, která spočívá ve snižování vznešeného (ušlechtilého, krásného), byť výjimečně se setkáváme i s odlišnými a opačnými případy.⁶ Podporují ji rovněž typická přirovnání, v jejichž rámci je „vyšší“ připodobňováno k „nižšímu“ (např. „v každé krůpěji zhlíží se slunce jako vyšperkovaná před zrcadlem nevěsta“ /tamtéž, s. 43/; podobně Klenova metaforická

4 Novela se však vzpírá i výkladovým postupům novější literární vědy. Futtera ve své důkladné monografii o postavě Libuše v české a německé literatuře Kolárova aktualizaci mýtu zmínil pouze okrajově jako „svěráznou variaci“ látky (Futtera 2015, s. 71).

5 Podobným způsobem jsou opakovaně snižovány i smyslově bohaté popisy krajinných scenerií: „Na protější straně hučícího veltoku *vylízá* za modravým vrškem lesiny plavý širokohubý měsíc“ (tamtéž, s. 26); „*zápach umrlčí* plove na vlnách ranních větěrků“ (tamtéž, s. 72) apod.

6 Např. narušení znevažující charakteristiky výrazem z vyšší stylové sféry („Tu stál nyní krvavý *filantrop*, posud tak umouněný a nemytý jako prve“ /tamtéž, s. 83/) nebo narušení předpokládaného frazeologismu neobvyklým výrazem („rozbítí otrocká pouta svých kmenovců a postaviti je na svobodná *chodidla*“ /tamtéž, s. 85/).

charakteristika Čech: „jak krásná jest tato vypráhlá sopka“ /tamtéž, s. 7/), a dokonce tak náročné figury, jako je antiklimax (např. „nebyliť to takzvaní rozervanci na duchu, srdci a kapse“ /tamtéž, s. 22/; základem rozkvětu české osady se staly „mravní mohutnost a síla, historické vzpomínky, vydatné pěsti, zdravé žaludky“ /tamtéž, s. 40/).

„Nevhodný“ výběr lexika však romanticky vznešenou skutečnost pouze nedevaluje, nepřiměřená slova ji také rozbíjejí a zcizují a stávají se ironickým komentářem vyprávěného příběhu. Tento proces lze v textu sledovat v různé šíři záběru, od elementárních spojení dvou slov („rozdrčený stareček“ /tamtéž, s. 10/) přes patetická obrazná vyjádření („svatou jest učinil přísahu, že jeho mrtvolou nemají ztučnětí domácí červi“ /tamtéž, s. 18/) až k napětí, jež panuje v rámci celého textu mezi spojeními, která předpokládala zkušeného a kultivovaného čtenáře („bachantická stafáž“, „sybaritská rozпустilost“ /tamtéž, s. 20, 21/ apod.), a naivně lidovými promluvami vypravěče i postav („což jsme zlodějským Siouxům nevyprášili červenou kůži?“, „s otevřenou hubou po ní se díval“ /tamtéž, s. 37, 83/ apod.). Zdrojem nesouladu je konečně také nepoměr mezi motty jednotlivých kapitol, čerpajícími z široké sféry klasické i moderní kultury (Homér, Shakespeare, Mirabeau, Fichte, Hoffmann, Hugo apod.), a vysvětlivkami k textu, které se vesměs vztahují k triviálním reáliím indiánského života (mokasíny, tomahavk, vigvam) a leckdy samy o sobě působí jako banalizace nebo snížení vysvětlované skutečnosti (např. „whisky — anglický název pálenky“ /tamtéž, s. 30/; „Dakotové — kmen indiánský plný falše a lsti“ /tamtéž, s. 37/).

Vnitřní rozpornost textu pak ještě umocňují explicitně ironizující komentáře vypravěče (zamilovaní Viktorin a Milada „odebrali se ven, snad za příčinou astronomického zpytování hvězdnaté oblohy“ /tamtéž, s. 39/), které opět často relativizují a snižují primární rovinu patetického, romanticky stylizovaného příběhu (např. když náčelník Utašaraoo popíjí na české slavnosti a očekává příchod svého zvířecího Manitoua, posvátný duch se mu zjeví „v postavě opičky“, jež ho ukolébá ke spánku). Navíc volbou exkluzivních jazykových prostředků a postupů, výrazovou strojeností (Klen „nemínil prohejřiti poklady své požíváním indických ptačích hnízd a rybích jazejků“ /tamtéž, s. 14/) a expresivními obrazy („mozek [zavražděného náčelníka] lpěl na stěně, prokvetalý pruhami krve“ /tamtéž, s. 48/) i nefunkčním novotvořením („červenoši“ [indiáni], „lební blány“ [skalpy]) Kolár neustále upozorňuje na jazykovou stvořenost svého fikčního světa, a tedy na jeho umělost. A i tímto způsobem zdůrazňuje disparátnost mezi intenzivním děním uvnitř fikce a distancujícím se postojem vypravěče.

Potud lze spisovatelovým kritikům porozumět: fikční svět vystavěný na permanentním sebesnižování, prostřednictvím vypravěčské ironie sám sebe destruuje a nenabízející jednoznačné hodnotové východisko, skutečně komplikoval čtenáři 19. století orientaci. Jinou obligátní námitku, od níž je odvozována představa o nesrozumitelnosti Kolárova díla, totiž „nedostatek smyslu pro kompozici“ (Kamper 1902, s. 300), je však nutno alespoň vzhledem k *Libuši* odmítnout. Neobvyklý, ale relativně jednoduchý příběh⁷ je vyprávěn přehledně, bez digresí a reminiscencí či nemotivo-

7 Emigrant Klen se vrací do Čech po třiceti letech strávených v Americe, kde se stal milionářem. Rozvíjí plán převést vybrané české osadníky na své pozemky v USA, aby tam založil „novou Čechii“. Během příprav však umírá, když se zřítí z věže Chrámu svatého Víta.

vaných časových skoků. Podstatněji porozumění próze komplikuje spíše nejednoznačný charakter jejích ústředních postav.

V případě titulní hrdinky je signalizován již jménem. Narodila se jako Molly, ale český otec ji nazývá Boženou, a když se ujme vedení českých osadníků, sama přijímá jméno Libuše,⁸ které postupně v textu převládne. Tato „Božena-Molly-Libuše“, vážná a citově odtažitá mladá žena, je ideální vůdkyní. Vyniká nejen rozvahou, cílevědomostí a cudností, ale především silou („na prérii jsou zrozeno i vychováno, nabylo její tělo oné mohutné, mužné kontury [...] — ó, jak se tu podobala Dianě, tomu pravzoru spanilých mužatek!“ vzdychá vypravěč /Kolár 1854, s. 23/). Příbuznost s panenskou bohyní podtrhuje rovněž Libušin obvyklý lovecký oděv („od krku až k patě zavřený, k údům těsně přiléhající šat z tmavozelené vlny“ /tamtéž, s. 46/). Teprve když se připravuje k závěrečnému souboji s náčelníkem Čipevájců, pochopíme, proč ji autor připodobnil i k odvážné amazonce Penthesilei: „Šíje a ramena jsou obnažena, černé její kadeře splývají v divokém nepořádku po týlu a vlají v půvabných prstěncích u větru. [...] v pravici drží břitký meč“ (tamtéž, s. 75). Přísná vůdkyně se proměnila ve vášnivou bojovnici. Ani jedna z těchto rolí přitom neodpovídá její rodinné situaci. Je totiž také matkou sedmiletého Břetislava a manželkou polského šlechtice Dolina. S ním tvoří ovšem poměrně nesourodý pár. „Přemysl-Dolin“, muž „poněkud malé postavy, přitom však jemného, ušlechtilého vzrůstu“, se podle vypravěče podobá spíše „uhlazenému diplomatu francouzskému“ (tamtéž, s. 32). A když např. jeho manželka ráno v sedle svého koně a s ručnicí na rameni vyráží na lov, vychází Dolin teprve „v lehkém ranním svrchníku a s cigárou v ústech“ na balkón, aby jí se synem, kterého bere do náručí a procítěně líbá, popřál úspěšný den (tamtéž, s. 47). Zjevnou dominantně-submisivní povahu manželského vztahu podtrhuje i skutečnost, že když se jeho žena chystá k boji na život a na smrt s indiánským náčelníkem, Dolin se ani nepokusí navrhnout, že ji zastoupí.

Příhodnějším objektem Libušiny skryté vášnivosti a síly by mohl být právě náčelník Mladý šíp, který v závěru přijímá výzvu k boji muže proti muži (resp. ženě) a utkává se s Libuší, aby byli ušetřeni ostatní bojovníci. Do střetnutí však i on vstupuje s handicapem rodící se submisivity: od prvního spatření bílé náčelnice „lásky plamen mocně vyšlehuje v jeho prsou a klesnouti si přeje pod kopyta jejího oře, aby byl rozšlapán“ (tamtéž, s. 76). Zápas, probíhající za „milostného cukrování hrdliček a sedmihlásků“, končí na zemi: „oba si leží v náručí, prsa na prsou, oko v oku, dech

---

Otcova záměru se ujme jeho dcera Božena (Molly, Libuše) a po devíti letech se jí skutečně podaří vzornou osadu vybudovat. V průběhu oslav výročí jejího založení je však zabit náčelník přátelského kmene Ouchipawaků (Čipevájců). Osadníci vedení Libuší nemohou prokázat, že na jeho smrti nenesou vinu, a jsou mstivými se indiány povraždění. Česká obec v Americe zaniká. Příčinou neštěstí jsou intriky černého sluhu Pitoka, který také zavraždil oba starce, Klenu i náčelníka Čipevájců, protože chtěl na území „Nové Čechie“ založit svobodný černošský stát. Ani jemu se ale nepodaří plán realizovat.

8 „[...] panovala na břehu Mississippi jako druhdy báječná Libuše na břehu Vltavy. Osadníci ji také jinak nepojmenovali než paní Libuší“ (Kolár 1854, s. 23); autor používá i složených pojmenování „Božena-Molly“, „Molly-Libuše“ a „Libuše-Molly“. Několika jmény disponují i jiné postavy (Starý šíp-Utašaraoo, Mladý šíp-Peterlašaraoo, Pitok-Dobré srdce, Přemysl-Dolin), což jen umocňuje dichotomickou povahu příběhu.

smíšený s dechem. Mladý šíp tiskne obdivovanou, milenou ženu“ — a navzájem se zabijí (tamtéž, s. 76–77). Rodící se „nemožný“ vztah mezi vdanou bělošskou osadnicí a divošským náčelníkem ani jiné řešení nenabízí; ale tady romanticky absolutní cit splývá s fyzickým bojem o dominanci a moc, s vůlí ovládnout milovaného i nenáviděného partnera.

Kolár touhy svých protagonistů téměř netematizuje, vyplývají pouze z jejich projevů a gest. Podivné chování zhýralého osadníka Benedikta k černošskému sluhovi („padl Pitokovi do náručí, políbil ho v masitá ústa s tak přítulnou choutkou a divokostí, až to mlasklo“ /tamtéž, s. 31/) lze sotva vysvětlit jinak než homosexuálním vztahem. Sám Pitok je přitom přímo esencí primitivní („černošské“)⁹ smyslnosti, když „šilhá po [českých] ženštinách [...] žádostivýma, hltavýma, psíma očima — a několikráté potichu luská prahnoucím jazykem“ (tamtéž, s. 28). V závěru zneužívá zoufalství poslední žijící osadnice, mladé Milady, tiskne se „masitými ošklivými ústy na její růžové rtíky“ a pokouší se jí zmocnit. Milada se však zachraňuje sebevražedným skokem mezi mrtvoly ostatních osadníků a umírá „čistá a nepoškrvněná“ (tamtéž, s. 80, 83).

Přesto ani Pitok není postavou bezesbýtku negativní. Intrikuje sice a vraždí, ale jedná z pohnutek vlastně ušlechtilých. Jeho sen získat území českých osadníků pro uprchlé a osvobozené černochoy je stejně nezištný jako sen Klenův (je vlastně jeho devalvovaná, parodická verze). A přízvisko „Dobré srdce“, které díky lichotkám a darům získal od indiánů, má alespoň částečné oprávnění. Níterný svět černošského sluhu je totiž skutečným koncentrátem romantické rozeklanosti. O samotě se Pitok do krve a slz rozdírá marnou láskou ke svému národu a k Miladě,¹⁰ navenek však vystupuje jako bodrý a devotní sluha, komický doplněk české osady, a tajně spřádá démonické plány. Disproporčnost jeho povahy se nakonec promítá do jeho dalších osudů: nepodaří se mu sice získat Klenovo území, ale připojí se ke vzpouře černošského generála Toussainta Louverture¹¹ na Haiti, kde se jako vysoký důstojník podílí na vzniku prvního nezávislého černošského státu. Ten se však pod vedením Toussaintova nástupce Dessalinese rychle proměnil v despotii, jíž byli nejvíce postiženi právě jeho černošští obyvatelé. Pitokův sen se tak vyplnil, ale pouze v ironickém zkresení.

Charaktery protagonistů jsou tedy stejně dvojznačné jako slova, která skládají jejich příběhy. Na povrch vystupuje pouze bezrozporné hrdinství či bezstarostný klid. Vypravěč ale stále znovu naznačuje, že pod těmito maskami se skrývají hluboké křivdy a zranění, bolest a tajné touhy, vyplývající z pocitů erotické či rasové poníženosti.

9 Vypravěčův postoj je i v tomto směru rozkolísaný: pohybuje se mezi obdivem k prosté důstojnosti obou „přírodních“ etnik, černochoů i indiánů, a neskrývaným pohrdáním jejich naivitou a nezkroutnou smyslovostí.

10 „Potutelná“ a věčně flirtující Milada však také není bez rozporů: i podle vypravěče představuje „podivné spojení nebeské zbožnosti a smyslné roztouženosti“ (tamtéž, s. 45). A zdá-li se alespoň její nápadník, zběhlý student Viktorin, vzorem mužné síly a racionality, nelze odhlédnout od jiného osadníka, vyloučeného studenta Benedikta, pošetilého slabocha, který je jeho živoucí karikaturou. I do charakterů a vztahů okrajových postav se tak promítá podvojnost vládnuocí v Kolárově světě.

11 François-Dominique Toussaint Louverture (1743–1803), revolucionář a první panovník černošského státu na ostrově Hispaniola; jeho následník Jean-Jacques Dessalines (1756–1806) roku 1804 vyhlásil samostatnost Haiti a prohlásil se jeho císařem.

3.

Kolárova próza je proto také příběhem o přetvářce a falši. A nejedná se přitom jen o Pitokovy intriky. Nic tu není takové, jak vypadá, za laskavými slovy se skrývají slova manipulující, obviňující a zraňující, lidské činy mají vždy jiný význam, než lze předpokládat, protože i lidé jsou jiní, než předstírají. A povaha skutečnosti je ve všem hanebnější, než jak se jeví ze slov, skutků a tváří. Charaktery a záměry jsou pokaždé nižší než předestřená iluze a cesta za pravdou tak pravidelně nabývá podoby degradace či pádu.

Tragickým pádem ostatně novela začíná i končí. Na jejím počátku emigrant Klen, který po návratu do Čech roku 1783 našel útočiště v bytě hlásného ve věži pražské svatovítské katedrály, pozoruje ze svého stanoviště českou zemi a trpce bilancuje její stav. Náhle se však (sražen Pitokem) zřítí k zemi. Klenův život skončil, ale jeho dcera Libuše téměř po roce navštíví otcův hrob na Olšanech, vykope jeho tělo a tajně ho převezve „v mumiovém, vonně páchnoucím žoku“ (tamtéž, s. 18)¹² do Ameriky. Nad Klenovými ostatky pak nechá vystavět obří kamennou mohylu, z níž se v závěru vrhne zoufalá Milada, poslední žijící česká osadnice, aby unikla roztouženému Pitokovi. Rámec dvojího pádu tedy podporuje hodnotové směřování novely, cestu dolů od „vysokého“ k „nízkému“, od posvátného k profánnímu, od vznešenosti k pravdě.

Nepředstavuje však jedinou kompoziční paralelu v textu plném podvojností a rezonancí. Henry Klen se např. narodil v Čechách, vydal se do Ameriky, aby zbohatl — a vrátil se do Čech, kde byl zabit černochem. Jeho dcera se narodila v Americe, vydala se za otcem do Čech — a vrátila se do Ameriky, kde byla zabita indiánem. Jejich cesty tam a zpět přes oceán utvářejí osu vyprávění, umocňují napětí mezi dvěma světy a upozorňují na nesouřadnost, ale i paralelní blízkost „Starého“ a „Nového“ světa.¹³

Na počátku se Libuše modlí před hrobkou svého otce na Olšanech. Když přemístila jeho tělo, pokleká ve stejném gestu před jeho výstavnou mramorovou mohylou na břehu Mississippi. Tento bizarní artefakt však není pouhým náhrobkem zakladatele osady: obrovitý a zdaleka viditelný pozlacený český lev na jejím vrcholu je také svědectvím o slávě a úspěších Čechů. Neboť Klenovi kolonisté nezaložili pouhou osadu, ale vytvořili idealizovanou nápodobu pohanských Čech. Mohyla se lvem se tyčí uprostřed „Nového Vyšehradu“, sídelního střediska „Nové Čechie“, jejímiž lesy a přeríemí¹⁴ se prohání „Libuše“ na mustangovi pojmenovaném „Šemík“. Tato imitace je nakonec dokonalejší než sám originál: „V Novém Vyšehradě nalézala se na celé století

12 Romantika Kolára mumie fascinovaly — srov. kap. „Mumie a její životopis“ v románu *Muzikanti čili Dábel ve fraku* (1867) nebo vlastní zážitek z šedesátých let ve vzpomínce *Mumie* (Kolár 1893, s. 12–17).

13 Když se Klen roku 1783 vrací do Čech, je zaražen proměnou krajiny: „Kde se druhdy skláněly k rovinám pahrbky ověšené révím — tam nyní brambory vypínají kostrbaté své korunky“ (Kolár 1854, s. 7) — ráz přírody tedy určuje plodina v době Klenova mládí v Čechách neznámá, která byla dovezena právě z Ameriky a prosadila se teprve v hladových sedmdesátých letech 18. století. I proměna české krajiny tak zapadá do obrazu všeobecného úpadku a hodnotové degradace.

14 Kolárova Nová Čechie je situována do prostoru nad soutokem Mississippi a Chippewa River na území státu Wisconsin.

dobře zaopatřená tiskárna, menší škola pro outlejší mládež a větší učiliště, nazváno Klenovou kolejí, kostel, pak skvostná bibliotéka staročeských, vlašských, francouzských a anglických kněh — a ve všem všudy, jak na poli, v lese, v domácnosti, v rodinném i společenském obcování, panovalo tak upřímné sjednocení a snažení, že Molly počínala již víru svou v uskutečnění otcových záměrů měniti v přesvědčení“ (Kolár 1854, s. 26).

Utopická osada však nepřezijí ani jedno desetiletí. Je realizovaným snem — ale současně i jeho karikaturou. V prostředí indiánských kmenů Nového světa se to ukazuje zvláště průkazně. Vztahy mezi českými osadníky a jejich čipevájskými sousedy jsou zpočátku takřka idylické. Češi podpoří svými vědomostmi autoritu indiánského náčelníka a jako výbavu vlgvamu mu dokonce darují pohodlnou pohovku. Na výroční slavnost založení osady pak připlouvají indiánské kánoe vyzdobené „červeno-bílými prápory a korouhvičkami“ (tamtéž, s. 21), tedy barvami bratrských Čechů, a starý náčelník pronáší slavnostní přípitek ve srozumitelné češtině. Avšak lev, „totemové“ zvíře českého kmene, vypínající se do dálek nad prérií, dráždí nešťastného Pitoka. Nazývá ho „kovovou zlatoskvějící se potvorou“ (tamtéž, s. 54) a na jeho podobě zakládá svou intriku: starého náčelníka zavraždí tomahavkem, do jehož topůrka vyryl právě znamení lva. Naivní indiáni pak snadno uvěří, že za smrt jejich vůdce jsou odpovědni Češi, a osadníky povraždí. Symbol české slávy se stane i příčinou české záhuby.

Češi tu tedy nevystupují jako národní společenství, ale zaujímají pozici pouhého kmene mezi kmeny — kmene vybaveného symboly, zvyky a rituály, ale přesto neschopného uhájit svou existenci. Klenův pokus pokračovat v pouti praotce Čecha a přenést českou vlast ještě dál na západ, do panenského a bohatstvím oplývajícího Nového světa, končí fiaskem. Jeho „Nová Čechie“ se proměňuje v metaforické zrcadlo národních dějin: pohostinní a kultivovaní Češi znovu podléhají barbarskému okolí, jejich příslovečná mírnost se ve střetu s primitivním násilnictvím sousedů opět jeví jen jako slabost. I v této nejobecnější rovině, ve vyprávění o porážce Čechů, kteří se pokusili uskutečnit svůj sen, píše tedy Kolár příběh o úpadku a pádu.

Na cestách tam a zpět mezi „Starým“ a „Novým“ světem, mezi skutečností a jejím zrcadlovým obrazem vzniká prostor pro otázky a interpretace: Měla být Kolárova Nová Čechie pouze groteskním zpodobněním aktuálních českých tužeb a národních snah? Ironickým komentářem k jejich nezralosti, či připomínkou věčné nedosažitelnosti ideálu? Výsměchem snům o minulosti, nebo varováním před budoucností? Kritickým obrazem v čase poztráčené velikosti, nebo spíše vzrůstající se malosti? Výrazem zoufalství, anebo pohrdání? Ironicky dvojlomná románová skutečnost ovšem znemožňuje na tyto otázky jednoznačně odpovědět.

A rovněž jako literární text nabízí Kolárova *Libuše v Americe* různé možnosti čtení a porozumění: lze ji pojímat jako fantastickou utopii, ale i jako historické líčení okolností vzniku prvních českých osad v severní Americe,¹⁵ jako naivně dobrodružný pří-

15 První osadu pro české přistěhovalce do Ameriky založil na svém panství Bohemia Manor již v 17. století pobělohorský emigrant, korbár a obchodník Augustin Heřman (1621–1686). Další obce vznikaly před polovinou 18. století z aktivity členů obnovené jednoty bratrské, kteří vyvíjeli i horlivou misijní činnost. O tom, zda a do jaké míry Kolára inspirovala např. osobnost moravského kněze a znalce indiánské kultury Davida Zeisbergera (1721–1808), jestli snad v novele reflektoval tzv. gnadenhüttenský masakr, při němž bylo

běh na manýristicky křiklavém pozadí exotického světa, ale i jako vypjatou alegorii národního osudu. V každém z těchto žánrových kódů je však především vyprávěním o porážce. Výstavba novely je vyhraněně deziluzivní: předestřené ideály jsou devalvovány ironií, projevy lidství degradovány, lež a nenávisť vítězí nad pravdou a láskou. Takový typ prózy ovšem byl pro domácí literaturu, hodnotově se opírající právě o iluze minulosti a naděje budoucnosti, v 19. století obtížně akceptovatelný. Domníváme se, že příčiny kritického odmítání novely ještě půl století po jejím vzniku nespočívaly ani tak v jejích nedostatcích slohových či výrazových, ale právě v neobvyklosti ironické perspektivy, s níž nastavovala zrcadlo vznikající české společnosti a její morálce.

PRAMENY

- Kamper, Jaroslav:** Josef Jiří Kolár. *Obzor literární a umělecký* 4, 5. 12. 1901, č. 1 a 2, s. 5–8; 20. 12., č. 3 a 4, s. 39–42; 5. 1. 1902, č. 5, s. 68–72; 20. 1., č. 6 a 7, s. 89–92; 5. 2., č. 8, s. 113–116; 20. 3., č. 11, s. 160–162; 5. 4., č. 12, s. 171–173; 20. 4., č. 13, s. 191–193; 5. 6., č. 16, s. 235–236; 20. 6., č. 17, s. 249–252; 20. 7., č. 19, s. 277–279; 20. 9., č. 20, s. 291–301.
- Kolár, Josef Jiří:** *Libuše v Americe*. In týž: *Sebrané romány Josefa Jiřího Kolára*. Kateřina Jeřábková, Praha 1854, s. 3–86.
- Kolár, Josef Jiří:** *Mumie*. In týž: *Vzpomínky na paměť třicetileté činnosti Umělecké besedy*. Umělecká beseda, Praha 1893, s. 12–17.
- Sabina, Karel:** *Novelistika a romanopisectví doby novější III. Kritická příloha k Národním listům* 1, 5. 12. 1864, č. 12, s. 358–363.
- Šalda, František Xaver:** *Národní divadlo — Cyklus Kolárův*. In týž: *Kritické projevy II*. Soubor díla F. X. Šaldy, sv. 11. Melantrich, Praha 1950 [1895], s. 173–176.
- Vlček, Jaroslav:** *První práce novelistické Josefa Jiřího Kolára*. *Zvon* 6, 1906, č. 4, s. 53–55; č. 5, s. 75–78.

LITERATURA

- Cohnová, Dorrit:** *Co dělá fikci fikci* [1999], přel. Milan Orálek a Veronika Klusáková. Academia, Praha 2009.
- Doležel, Lubomír:** *Fikce a historie v období postmoderny*. Academia, Praha 2008.
- Futtera, Ladislav:** *Německá píseň o české Libuši. Obraz českého dávnověku v české a německé literatuře 19. století*. Pistorius & Olšanská, Příbram 2015.
- Kubíček, Tomáš:** *Sémiotika žánru historické fikce*. *Česká literatura* 59, 2011, č. 5, s. 655–677.
- Mocná, Dagmar — Peterka, Josef a kol.:** *Encyklopedie literárních žánrů*. Paseka, Praha — Litomyšl 2004.
- Řezníková, Lenka:** *Moderna a historismus. Historické reprezentace v proměnách literatury na přelomu 19. a 20. století*. Libri, Praha 2004.

---

roku 1782 v bratrské osadě povražděno 96 pokřtěných domorodců, nebo jestli znal osudy sjednotitele indiánských kmenů Tecumseha (1768–1813), lze však jen spekulovat.